

ПЪТЯТ НА НОВОБЪЛГАРСКАТА КНИГА

Николай Луковски

Движението за новобългарската просвета и култура е важна съставка и една от най-характерните прояви на българската националноосвободителна борба през Възраждането. То отразява закономерния исторически прогрес и в най-голяма степен подпомага формирането и консолидацията на българската нация. Заедно с църковните борби и революционното движение заема главно място в градивните усилия на народа ни през XIX век за културна еманципация и национално определение.

Като съставна част от това движение, новобългарската култура се развива със свой характерни особености, закономерности и постижения. Тя следва културно-историческото наследство на българите през вековете, отразява социалноикономическото въздигане на народа и неговите потребности от нов вид знания, необходими в комуникация помежду си и във взаимоотношенията с другите европейски народи и се превръща в носител на нови ценности, така необходими за формирането и консолидацията на българската нация. Не на последно място тя служи и за формирането на новобългарския език и на възрожденска интелигенция.

Тук ще разгледаме само една част от новобългарската култура – новобългарската книга и основно нейният път – от създаването и през разпространението до нейното утвърждаване като главен фактор за въздигането на нацията ни.

* * *

Преди около два века, през 1806 г. в Римник, Румъния Софроний Врачански отпечатва своя „Ки-

риакодромион, сиреч Неделник“, с което слага началото на новобългарската печатна книга. Това издание е закономерен завършек на труда на стотици български книжовници от епохата на Българското средновековие, та до края на XVIII в. белязано от трудовете на Паисий Хилендарски, Йосиф Брадати, Тодор Врачански, Стоян Кованлъшки, Йеросхимонах Спиридон, поп Пунчо, Милко Котленски и редица други, които вливат светска струя в българската книжнина, изваждат я от традициите на Ренесанса и я свързват с народа. Такава е задачата, така я пишат на кориците на книгите си първите издатели – „издаде ся на простий (сир. обикновен, говорим) болгарский язык“. С това новобългарската книга изпълнява първата, утилитарната си функция да се откъсне от монашеските килии и тясното общество на граматичите и заживее своя живот сред народа.

За около 7 десетилетия са издадени около 1700 книги, всяка една от които има своя трънлив път, своя съдба и свое значение. Съвсем условно бихме могли да обособим това време в няколко периода, в зависимост от целите и задачите, които книгата и книжовниците си поставят. В началните две десетилетия преобладават предимно книги с религиозен и дидактически характер и произведения, в които е застъпена „славната някога“ българска история. През това време творят Софроний, Йоаким Кърчовски, Кирил Пейчинович, Петър Сапунов и Васил Ненович, които си поставя задачата да създаде едно българско научно дружество, което да се занимава с издаването на новобългарското образование на нови основи и във връзка с откриването на новобългарските училища

след 1835 г. Въпреки че началото е поставено през 1824 г. с излизането на енциклопедичния буквар на д-р Петър Берон, истинския бум на просветна книжнина е свързана с имената на патриарха на българското образование Неофит Рилски, с усилията на Емануил Васкидович и Неофит Бозвели, Христки Павлович и Райно Попович, Атанас Кипиловски и Христодул Костович Сичан-Николов. Следващият период до 1860 г. е характерен с навлизането в новобългарската книжнина на плеяда творци, възпитаници на първите училища и учители, които са заемат с разширяването на училищната книжнина, с навлизането на новите природонаучни знания. Явяват се първите опити за лични литературни произведения, преводи на произведения от европейски автори и първите преработки и компилации. Около възникналите български вестници се оформят и издателски центрове, които изиграват значителна роля в повишаване нивото на културологичните процеси в българското общество. В последния етап до Освобождението възникват произведенията, които оформят самостоятелна наша литература, появяват се образци от световната литература и световните научни достижения. Книжнината в голяма степен отговаря и на последните усилия на народа в неговите десетилетни стремежи за политическо освобождение и самостоятелна държава.

* * *

Пътят на всяка книга има няколко момента – превеждане или написване, отпечатване и разпространение. Зад така опростенчески изложените моменти се крие изключителен труд, лишения и себеотреченство. Тогава, когато българите нямат своя държава и институции, свои печатници и система за разпространение, издаването на всяка една книга е своеобразна Голгота. Стоотици български книжовници залагат чест и достойнство, живот и имот, превръщат битието си в служене на българската книжовност. И си отиват забравени и неразбрани, бедни и самотни, но отдали всичко на народа си. „Мили братя, не ма забравяйте“ – ще каже в последния си миг хаджи Найденов и ще издъхне в далечен Белград. Такава е съдбата и на разорените от книгоиздаване х. Ангел Иван от Севлиево, Рашко Блъсков от Клисура,

Николай Тръндафилов от Сливен, Георги Йошев от с. Сеславци, Софийско и десетки други.

До първата половина на XIX в. изборът на произведение е предимно от литературите на съседните балкански държави и Русия, по правило заемки от страните, където българските книжовници живеят или учат. По-късно, получили образование в европейски училища или в Цариград, те започват да се ориентират към произведения на световната класика, дори и до произведения на американски писатели. Слабата подготовка на авторите от първата половина на века често ги принуждава да търсят помощ от свои преподаватели, от „учени люде“ и от известни книжовници. Всеизвестно е, че през това време Неофит Рилски е затрупан с ръкописи, които да „изправи“. Дори се стигало дотам, че мнозина са му подарявали трудовете си за излязат от негово име, само и само да видят бял свят и да допринесат с нещо за въздигането на нацията ни.

Трудностите започвали с намирането на печатница. В България печатници не е имало. Няколкото опита в Самоков, Велико Търново и Свищов пропадат, тъй като османската държава е виждала в това мощеност за изразяване на българското самосъзнание и просперитет. Книгите са отпечатвани главно в няколко центрове – Виена, Букурещ, Одеса, Болград, Цариград, Нови сад, Прага и другаде. Сравнително малко са били печатниците с български букви и затова има много издания с ниско полиграфическо качество.

Още преди отпечатването авторите провеждат т. нар. от днешна гледна точка мениджмънт – чрез обявления във вестниците и отделни печатни обявления едновременно са записвали спомоществуватели и са се ориентирали за тиражите и интересът на читателите към дадена книга. Тъй като самите автори и издатели рядко са притежавали достатъчно средства, са се обръщали за помощ за предварителна вноска към спомоществувателите и към отделни богати българи из страната и чужбина. Със спомоществуватели са отпечатани 157 книги, като за тях са се записали около 127 000 спомоществуватели от 1476 селища. Ролята на тази „издателска“ институция все още не е проучена, въпреки че това е една от първите демократични институции в пределите на българските земи

през Възраждането. Има какво да се научи и от социалния състав на тази прослойка – това че книгата отива не само във формиращата се интелигенция, но и в редиците на занаятчиите, търговците и най-обикновени хора, които, въпреки че не могат да четат, ги купуват за децата и внуците си – с други думи те влагат пари за този капитал на бъдещето, осъзнали че идва векът на науката. Освен чрез спомоществувателите, книги се издават и чрез меценатство. През Възраждането са издадени 208 заглавия с меценати, като 130 отделни личности подкрепят 176 заглавия останалите са обществени организации. Между най-известните меценати са Иван Стоянов от с. Мерданя, Йоан х. Бакалоглу, Ненчо Несторов, Пандели Кисимов, Рали П. Казасидис, дори и султан Абдул Азис. Това е причината нерядко авторите да посвещават книгите си на тях.

Най-тежък момент от пътя на новобългарската книга е нейното разпространение. Книгите, които са издадени със спомоществуватели, са достигали до адресатите си чрез учителите, настоятелите в отделните градове и нерядко чрез приятели на автора. Останалите се продават по различни начини. Малцина издатели – Христо Г. Данов, Драган Манчов и Андрей Атанасов са имали свои книжарници в различни градове и това е улеснявало процеса. Третият елемент са пътуващите книжари. Най-известните от тях – х. Найден Йоанович, Георги Гърдев, Пенчо Радов и Матей Преображенски са обикаляли с дисаги в студ и пек по прашните пътища на България, по училища, ханове, читалища и кръчми да пропагандират словото българско. Голяма роля изиграват и ежегодните панаири – Узунджовски и Ексиджумайски, където си дават среща производители и потребители на словото на науката.

Книгите пристигат по българските земи по различни пътища. В онова време, когато липсват основни комуникации, се използват предимно речните и морски пътища. Книгите от Цариград идват с кораби до Варна, Сулина и дунавските пристанища; тези от Прага, Виена, Будапеща и Белград се превозват по Дунава до Видин, Свищов и Русе, а отпечатаните в Одеса и Болград – по сухоземните пътища на Румъния и Русия.

Съдбата на книгите е различна. Нерядко са губени по пътя цели тиражи, друг път турската цензура е задържала цели издания, а има и книги, които са били унищожавани – Новия завет на Неофит Рилски е изгорен от Цариградската патриаршия, книгата на Тонко Мутевски е изкупена и унищожена в кантората на братя Евлоги и Христо Георгиеви поради революционното си съдържание, за да не бъде компрометирано революционното дело.

Картината на новобългарската книга няма да бъде пълна, ако не споменем още два момента – повторенията на книги и неиздадените книги.

Въпреки, че почти всяко издание има в „биографията си“ и момент на реклама, нерядко се случва едно и също произведение да се превежда от няколко човека. Най-фрапиращ е случаят с книгата на Соломон Смайлс, която е преведена от трима души, независимо един от друг. И трите превода не излизат, но това е дало повод на Каравелов да иронизира това явление: „Нашите писатели – пише той в „Независимост“ – са нападнали г-н Смайлса като мухи на мед“. Около 40 книги излизат през Възраждането в две или три издания от различни преводачи.

И няколко думи за неиздадените книги – в досега проведените изследвания са аотирани и коментирани около 650 заглавия на неиздадени произведения. Без да се считат за изчерпателни, тези данни говорят, че се оформя една „литература в сянка“, която е наложително да бъде коментирана в контекста на целия литературен и книгоиздателски процес със своите постижения и закономерности. Иначе изводите ни за литературния процес и книжовността ни през Възраждането няма да бъдат пълни.

* * *

Създавана и унищожавана, утвърждавана или отричана, издадена или неиздадена, новобългарската книга извървява сложен път в своето историческо развитие. Тя е един прозорец на българина в тъмната османска нощ и катализатор на обществено-политическите процеси, довели България до своето освобождение.

